

TARİHTE VE ÇAĞIMIZDA İSLÂM'I EVRENSELLEŞTİREN
MEVLÂNÂ, YUNUS EMRE VE M. İKBAL

Prof. Dr. Halil CİN
Rektör

İslâm evrensel bir dindir. Hz. Peygamber bütün âleme rahmet ve müjdeci olarak gönderilmiştir. İslâm bütün insanları din, dil, ırk, renk farkı gözetmeksizin sevgi, hoşgörü, adalet ve kardeşlikle kucaklar.

İslâm, Hicrî III. asırdan itibaren içtihat kapısının kapatılmasından sonra dinamizmini kaybetmeğe ve skolastik felsefe biçimini yaşamağa başlamıştır. Din, ilim ve akıldan uzaklaşmıştır. Buna karşılık Endülüs'te İslâm 9 -13. asırlar arasında ilim, akıl ve dinin oluşturduğu sentezle Avrupa'da XV - XVI. asırlarda yaşanacak Rönesans hareketine öncülük ediyordu.

İslâm'ın ilme, akla, hoşgörü ve sevgiye dayanan evrenselliği zamanla kaybolmağa başlamış ve 13. asır Anadolu'sunda insanlar bir manevî boşluk, bir kaos içine düşmüşler; Allah "Sebepsizlikten sebep yaratarak" Belh'den Mevlânâ'yı Anadolu'ya gönderir, Yunus Emre doğar; ilâhî sevgiden sarhoş olmuş bu gönül adamları gerçek sevgi, hoşgörü, kardeşlik ve adalet membaı olan İslâm'ı yaşamağa ve onun ışığını bütün insanlığa yaymaya çalışırlar.

20. asırda İkbâl, Hind Yarımadasından Mevlânâ ve Yunus'un izinde, bütün insanlığa ilim, akıl ve dinin sentezi olan İslâm'ın sevgi, hoşgörü, adalet ve kardeşlik ışığını yaymağa başlar. Şahsında Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Yunus'u yeniden yaşar.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'den ve İkbâl'den bahsederken Konya'dan bahsetmemek imkânsızdır.

Konya, Anadolu'nun tam ortasında tarih boyunca çeşitli medeniyetlere beşiklik etmiş bir Türk şehridir. Selçuklu İmparatorluğu zamanında ise Celâleddin-i Rûmî'nin insan sevgisi, kardeşlik, hoşgörü, güzel ahlâk, adalet eşitlik gibi bütün çağları ve bütün insanları kucaklayan ev-

rensel düşünceleriyle şerefelenmiş; “*Gel, ne olursan ol yine gel*” çağrısıyla çeşitli din, dil ve renkten insanlara çok sıcak bir sevgi, kardeşlik ve hoşgörü ocağı ve mânâ şehri olmuştur.

Konya’da Mevlânâ’nın dergâhı İkbâl’in de manevî dergâhıdır. İkbâl, aradığı İslâm dinamizmini Mevlânâ’nın eserlerinde bulunca O’na hayran olmuş ve O’nu kendine manevî rehber olarak seçmiştir. “*Bal-ı Cibril*” adlı eserinde Mevlânâ’yı Pir-i Rumî ve kendisini Hindli mürid olarak niteler. İkbâl pirine şu soruyu sorar: “*Ben hem batı hem de doğu’nun ilimlerini inceledim, yine de ruhumdan acı ve sıkıntı eksik olmadı.*” Mevlânâ O’na “*Ehil olmayanın eli insanı hasta eder, bize doğru gel ki tedavini yapalım*” der. Şiirlerinde daima birlik ve sevgiyi telkin eden İkbâl, bir şiirinde Hind müslümanlarına şöyle seslenir: “*Hasta milletler sevgi ile şifa bulmuştur. Uykuda olan bahtlarını böylece uyandırmışlardır.*” Konya’da M. İkbâl bize Mevlânâ’yı, Mevlânâ M. İkbâl’i hatırlatır. M. İkbâl 1919 - 1923 arasında yapılan Türk Kurtuluş Savaşı’nda bütün mazlum halkların bağımsızlığını görmüş ve bunu şiirlerinde terennüm etmiştir.

20. yüzyıl, çağdaş medeniyetin zirveye ulaştığı bir asır olmasına rağmen, insan hakları ihlallerine en çok rastlanan yüzyıllardan biri olarak tarihe geçecektir. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin yaşadığı 13. asır bu bakımdan İkbâl’in asrı ile aynı özellikleri taşır. Mevlânâ 13. asırda insanları, toplumları huzur ve barışa davet eden, onlara bunun yollarını gösteren bir mânevî önder, evrensel bir sevgi ve hoşgörü abidesi olmuştur. İkbâl 20. asrın ilk yarısı içinde cereyan eden iki büyük savaş, kurtuluş savaşları, yoksulluk, iktisadi krizler vb. insanlığı felâkete sürükleyen olaylar karşısında mürşidi Mevlânâ’nın din, dil, ırk farkı gözetmeden insanları kucaklayan düşüncelerini tekrar insanlığa hatırlatmak ister.

1991 yılı UNESCO tarafından “*Yunus Emre Sevgi Yılı*” ilân edilmiştir. Türk mutasavvıf ve şairlerinin en büyüklerinden biri olan Yunus Emre, Celâleddin-i Rûmî’den esinlenmiş olan evrensel bir sevgi, hoşgörü ve gönül adamıdır.

Muhammet İkbâl ve O’nun asıl ilham kaynağı Rûmî’nin düşüncelerinin temeli Kur’an’dır. Kur’an’a göre yeryüzünde en şerefli, en üstün ve Tanrı’ya en yakın varlık insandır. Kur’an’da Tanrı için en çok tekrarlanan vasıflar ise Rahman, Rahim, Kerim ve bunun gibi sıfatlardır. Rahman, dini, dili, ırkı, cinsi ne olursa olsun bütün yaratıklara sevgi, merhamet, af ile yaklaşan demektir. Bir âyet-i kerime’de yer alan “*Lataknatu min rahmet-i Allah in Allah yahferuh al-zenubu camiyen*” Allah’ın rahmetinden umut kesmeyin, şüphesiz Allah herkesin günahını affeder (Kur’an, 39/53) hükmü, Tanrı’nın af, merhamet gibi lütuflarının bütün insanlığa yönelik olduğunu, Allah’ın rahmetinin din farkı gözetilmeksizin herkes için geçerli olduğunu ifade etmektedir.

Bütün insanlar için hiç değişmeyen iki gerçek vardır. Doğmak ve ölmek. Bütün insanların geliş ve dönüş noktaları aynıdır. Bu, herşeyi ve insanı yaratan Tanrı (Allah)'dır. İnsan, Allah'ın en şerefli ve değerli yarattığı olduğuna göre, Allah'ı seven insanı da sever. Celâleddin-i Rûmî ve Yunus Emre'ye göre, İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir. O'nun dünyaya yansıyan bir parçasıdır. İnsan sevgisi, İlâhî sevginin temelidir. Bu sebeple insanı önce Yaratan'ından ötürü sevmek gerekir.

Mevlânâ, Yunus Emre ve İkbâl, birçok konularda olduğu gibi bu hususta da aynı evrensel düşünceleri taşırlar. Onlara göre insan bu dünyada ayrı ayrıdır. Öteki âlemden herkes eninde sonunda vahded (birlik) denizine ulaşacaktır. Kısaca Tanrı, dil, din, ırk, renk, cins farkı gözetilmeksizin bütün insanların Tanrısıdır. Bütün insanları yaratan O'dur ve insanlar bütün yaratıkların en üstünü olduğuna göre, bu açıdan aralarında fark yoktur.

Ayrılığın insanın egosundan (ihtiras ve bencilliğinden) kaynaklandığını söyleyen Mevlânâ,

“Ayrılık hayvanî ruhtadır, insan ruhu ise zaten birdir,

Çünkü Tanrı, ışığını saçmıştır onlara; O'nun ışığı imkân yok, ayrılmaz, paralanmaz” (Mesnevî, II/188 - 189).

“Mânâda bölüm, sayı yoktur; mânâda ayırdediş, tek tek sayış yoktur,

Güneş gibi bir cevherdik, su gibi düğümsüzdük, berraktık,

O güzelim ışık şekle bürününce; kale burçları gibi sayılar belirdi,

Burçları mancınıkla yakın da şu bölüğün arasındaki fark kalksın” (Mesnevî, I/686 - 692 - 693 - 694) sözleriyle, insanların Tanrı'nın eseri olarak bir ve eşit olduğunu vurgular ve bu hususu iyice anlatmak için bir hikâye anlatır: “4 kişi beraberce giderken aynı meyveyi arzu ederler; fakat biri ötekinin dilini bilmediği için aynı meyveyi arzuladıkları halde aralarında münakaşa çıkar; Türk “ben üzüm isterim”, Arap, “Ben unap isterim”, Fars, “Ben angur isterim”, Yunan ise “Ben istafil isterim” der. Bu dillerin hepsini bilen birisi üzümü gösterince herkesin üzüm istediği anlaşılır, birlik olur ve kavga sona erer. İşte Tanrı da herkes için aynı Tanrı'dır; fakat dil, din ve gelenekler insanlar için birçok Tanrılar yaratmaktadır. Muhammed İkbâl de mürşidi Mevlânâ'ya uyararak aynı felsefeyi yaymaya çalışır ve şöyle seslenir :

“İnsanı bölen, parçalara ayıran, insanın kendi hevesleri ve benliğidir;

Kardeşlik dersini dile getir, sevgi dağıtan dilini aç” (Külliyat Bang-i Dara, s. 273).

İkbal yalnız müslümanlara değil bütün insanlara seslenerek, benlik ve ihtiraslarının esaretinden kurtulup gerçek mutluluğa yönelmelerini ister. Bunun için de bütün insanlar aynı Tanrı'nın eseri olarak aralarında hiçbir farklılık gözetmeksizin yaratıkların en değerlisi olduklarında birleşmeli; herkes herkese sevgi, saygı ve hoşgörü ile bakmalıdır. Nasıl olsa ebedî âlemde bu birlik ve beraberlik gerçekleşecek, başka bir deyimle dili, dini, ırkı, rengi, cinsi farklı olan bütün insanlar ebedî âlemde, Tanrı'da birleşecekler.

“Sakın bu renk ve kokulu âleme kanaat etme,

Bu bahçelerden başka nice bahçeler ve yuvalar vardır,

Sen bir şahinsin, senin görevin uçmaktır, daha önünde nice gökler vardır” (Bal-i Cebril, s. 61) diyen İkbal ile,

“Eğer şekillerden geçerseniz, ey dostlar,

Bahçelerin ardında nice bahçeler vardır” (Mesnevî, III/577)

Sen şekillere taptıkça sana şekiller çok görünür,

Fakat benliğinden geçince bu şekiller tekleşir, hepsi bir olur gider” (Mesnevî, I/697) diyen Mevlânâ, insanlığın birliğini, başka bir deyimle insanlığın evrenselliğini dile getirmektedir.

Her iki düşünür, gerçek barış ve mutluluğu insanların Tanrı aşkında birleşmelerinde görür. Nitekim İkbal, *“İnsan, başka bir insana sevgi ve saygı göstermedikçe ve eğitimi bu gayeye yönelmedikçe, bu dünyada vahşi bir varlık gibi birbirini yok etmeye devam edecektir”* (Külliyat-ı İkbal, Urdu, Sheykh Ghulam Ali and Sons, 1986) demektedir. İkbal insan sevgisinin önemini;

“İnsanın makamı göklerden de yücedir,

Kültürün temeli insanoğluna saygıdır” (Cavitname, s. 75) mısralarıyla anlatmaktadır. İnsana saygı düşünce ihtiva etmeyen kültür, onun yıkımına hizmet eder. İkbal'in, müşidi Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin özü de sevgi, saygı, adalet ve kardeşliktir. Başka bir ifadeyle *“edebdir”*.

İkbal'e göre madde sevgisi, insan sevgisi yerine kaim olursa, insan sevgisi yerine katı bir milliyetçilik anlayışı geçer; insanlar arasındaki sevgi, birlik ve beraberlik ve dünya barışı bozulur. İkbal bu tür bencillığe karşı Avrupa'yı ve hatta bütün dünyayı uyarmak istemiştir (Luce Clauae Maitre, the Introduction of the Thought of Iqbal, İkbal Academy, Lahore).

İkbal hiçbir fark gözetmeksizin bütün insana ve insanlığa şunu söylemektedir :

“Kötü sözü dudağa getirmek hatadır,

Kâfire de mü'mine de (inanana ve inanmayana) şefkat gözüyle bakar” (Cavitname, s. 205).

İkbal, tıpkı mürşidi Mevlânâ gibi bir mektubunda yapay, acı verici ve bu dünyayı sevgiden yoksun bırakan ırk, din, sınıf ve renk ayrımından dünyayı kurtarmak istediğini ifade eder (Dr. Nazir Qaiser, Rumi's Impact on İqbal's Religious Thought, Iqbal Academy Pakistan, Lahore, s. 259).

“Benim tekkem kâinattır” diyen Rûmî, insanı evrensel bir varlık; insan sevgisini, hoşgörü ve adaletle davranmayı evrensel değerler olarak ortaya koyar. Bu sebeple aynı Tanrı'nın eseri olan insanı, Celâleddin-i Rûmî hiçbir ayırım gözetmeden sever; ve hatta yalnız iyi tanınanları değil, cemiyetin kötü gördüklerine de tolerans gösterir. Dinlerinin ayrı olması bu sevgiyi engellemez. Çünkü Celâleddin-i Rûmî, amaçları itibarıyla bütün dinleri bir görür. *“Ayrılık gidiş tarzındadır, yolun hakikatinde değil”* (Mesnevî, C. I, s. 94, Beyit 500 vd., İst., 1946; Mathnawi, s. 82) ve *“Her Peygamberin bir yolu, her velinin bir mesleği var. Fakat değil mi ki hepsi de halkı Hakk'a ulaştırıyor, birdir”* (Mesnevî, C. I, s. 307, Bend 3086; Mathnawi, s. 242) sözleriyle Celâleddin-i Rûmî, 20. asrın başından beri milletlerarası kuruluşların, uygar ülkelerin savundukları, dünyanın her yerinde gerçekleşmesini istedikleri, çoğu zaman uğruna büyük mücadeleler yapılan insan hak ve hürriyetlerini, uluslararası barış ve dostluk ilişkilerini gerçekleştirecek temel prensipleri 700 yıl önce bütün insanlığın hizmet ve bilgisine sunuyordu.

Celâleddin-i Rûmî, engin insan sevgisi ve hoşgürüsü sebebiyle insanlarda hep iyilik arar.

“İyilik aradı mı insanda kötülük kalmaz ki” (Mesnevî, C. VI, s. 12, bend 124; Mathnawi, s. 1383, bend 124) diyen Mevlânâ, insanların niyetlerine değil, fiillerine, davranışlarına bakar. Kötü insanlarda bile iyiliği aradığı için kötülerini iyileştirmede, kötüler bile O'na karşı iyi olmaktadır.

Aralarında hiçbir ayırım yapmaksızın insanları seven ve onları barış içinde yaşamağa çağıran bir diğer evrensel düşünür ve ozan Yunus Emre'dir.

“Cümle yaradılmışa bir göz ile bakmayan;

Halka müderris ise hakikatte asidir”

“Ben gelmedim davi için

Benim işim sevi (sevgi) için”

“Adımız miskindir bizim,
Düşmanımız kindir bizim,
Biz kimseye kin tutmayız,
Kamu âlem birdir bize”

“Yaradılanı hoşgör yaradandan ötürü” mısralarıyla Yunus, insanı evrensel bir varlık; insan sevgisi ve barışı da evrensel insanî değerler olarak terennüm eder ve yaşar. Yunus Emre, Mevlânâ’dan esinlenir; İkbâl’in müşşidi Mevlânâ, dolayısıyla de Yunus Emre’dir. Çünkü her üç düşünür ve mutasavvıf ozanın temel felsefeleri, aynı evrensel değerlerden oluşur.

Celâleddin-i Rûmî’nin, Yunus’un ve 20. asırda İkbâl’in tasavvufu, felsefî mânâda bir bilgi sistemi, metodoloji veya hayali bir idealizm değildir. O’nun tasavvufu irfan, aşk ve cezbe âleminde tekemmülden olgunluğa ve sonra Yaratan’a ulaşmadan ibarettir. Bunun sosyal ve ferdi hayatındaki yankısı geniş ve uzak ufuklara ve hatta metafizik olaylara, bilimsel keşiflere yönelten bir bakış, engin bir tolerans, kötöleri fiillerinde bir özür arayarak iyileştiren didaktik ve evrensel ahlâkî bir mesajdır. Bu sebeple Celâleddin-i Rûmî ve O’nun çağdaş takipçisi İkbâl, evrensel bir ahlâkçidir. Rûmî inancını, düşüncesini, sevgisini halk diliyle, halk psikolojisi ve düşüncesine uygun hikâyeler, örnekler ve atasözleriyle çevresine ve halka anlatır. Bu bakımdan tecrübeye çok önem verir gözükür. Bu özelliği ile O, aynı zamanda bir hikâye üstadıdır.

İkbâl’e göre insan (modern insan), kendi yarattığı bilim ve teknolojinin esiri olmuş; onun üstünlüğüne teslim olmuş; manevî değerlerden uzaklaşmıştır.

İkbâl’e göre üç türlü insan vardır :

- 1 — *Sosyal insan* : Toplumda sorumluluklarını üstlenmiş insan.
- 2 — *Üniversel insan* : İnsanlar arasında dil, din farkı yapmayan insan.
- 3 — *Spiritüel insan* : Manevî değerleri benimseyen, insanî değerleri hazmedip, mükemmel insan, insanî kâmil derecesine ulaşmış insandır.

Celâleddin-i Rûmî, yeniliğe de âşıktır. Eski katı düşüncelerden, bağınazlığa düşmüş olanlardan ürker. Mevlânâ kaderci değildir. O, hayatın akışında insanın iradesine önemli bir rol tanır. O’na göre çalışmak en kutsal bir vazifedir. “Tanrı’ya dayanıyorsan çalışma hususunda dayan. Kazan da sonra Tanrı’ya tevekkül et” sözleriyle çalışmaya verdiği önemi ifade etmektedir.

İkbal'in felsefesi dinamiktir. Harekete yöneliktir. Bunun için yenilikçidir, reformcudur. Ama her ne pahasına olursa olsun bir yenilik, reform değil; toplum ihtiyaçlarına, değer hükümlerine ters düşmeyen bir yeniliktir.

Mevlânâ'ya göre bütün dinler ve mezhepler insanî olgunluğa bir vasıtaadır. Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre ve İkbal'in düşüncesi, siyasî sınırları, dinî ve mezhebi inanışları aşarak bütün insanlığı insan sevgisinde birleştiren üniversal bir konsept ve ebedî barış çağrısıdır. Bu sebeple Celâleddin-i Rûmî, Yunus Emre ve İkbal din ve mezheplerin üzerine çıkarak bütün dünyaya ve insanlığa malolmuştur.

İkbal, Celâleddin-i Rûmî'nin dünyada kurmak istediği dostluğun bir türlü gerçekleşemediğini Pakistan'ın bağımsızlık mücadelesinin ateşlediği duygular içinde üzüntü ile görerek insanları tekrar barışa ve sevgiye davet eder.

"Ne Asya'da ne Avrupa'da hayat canlılığı yoktur,

Bir tarafta benlik yok olmuş gitmiş, öteki tarafta (Avrupa'da) ise vicdan yok olmuştur" (Barb-i Kelim, s. 137).

İkbal, mürşidi Mevlânâ'ya uyararak insanı maddî âlemin duvarlarını yıkarak sonsuzluğa Tanrı'ya ulaşmaya davet eder.

Gerçek barış, insan sevgisi, tolerans, adalet ve eşitlikle, tüm insanları bir görmek ve sevmekle mümkündür. Mevlânâ, Yunus ve İkbal'de mevcut olan ve insanları Tanrı'da birleştiren inanç ve düşünce sistemi, bölünme yerine birleşmeyi, savaş yerine barışı, kin ve düşmanlık yerine sevgiyi ve dostluğu ikame eder.

700 yıl önce Mevlânâ'da sembolleşen, Yunus Emre'de ve İkbal'de devam eden bu eşsiz düşünce tarzı, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve insanlık tarihinin en büyük simalarından biri olan Atatürk'te "*Yurtta sulh, cihanda sulh*" şeklinde aksini bulur. Bu umdenin amacı ırk, din ve dilleri ne olursa olsun bütün insanların barış içinde, insanca yaşamalarıdır. Farklı ırk ve dinden milletlerin birbirlerini kardeş sayarak yan yana, barış ve huzur içinde, birbirlerinin bağımsızlık ve toprak bütünlüklerine saygıyı esas kabul ederek yaşamaları ve bütün insanların birbirlerine sevgi ve saygıyla yaklaşmaları halinde dünyada gerçek barış ve huzurun kurulabileceği şüphesizdir.

Ortadoğu, Balkanlar ve Doğu Avrupa'da son iki yıldan beri cereyan eden savaşlar, yıllarca yanyana yaşamış ve aynı ülkenin vatandaşları olan ve çeşitli ortak yönlere sahip olan insanlar arasında patlak veren çok üzücü iç savaşlar, Mevlânâ'dan İkbal'e kadar gelen ve Mustafa Kemal Atatürk'te siyasî, hukukî ve insanî bir ilke mahiyeti kazanan insan

sevgisi, hoşgörü, adalet, eşitlik, barış ve huzura dünyamızın ne kadar büyük ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Mevlânâ, Yunus ve İkbâl dostlarının sayısının gün geçtikçe bütün dünyada süratle artmasının sebebi, maddî âlemin acımasız şartları ve sıkıntıları içinde bunalan insanın tasavvufa, sevgiye, kardeşliğe, toleransa, barış ve huzura olan ihtiyacıdır. İnsanlık âleminin mutluluğu, sürekli barış ve huzur, insan sevgisi, tolerans, insan hak ve hürriyetleri gibi evrensel insanî değerlerin bütün dünyada benimsenmesi ile mümkün olur. Çeşitli milletlerarası örgütlerin kurmaya ve korumaya çalıştıkları uluslararası barışın temelleri, Mevlânâ ve Yunus Emre tarafından 700 yıl evvel atılmıştır. İkbâl 20. asırda Celâleddin-i Rûmî'nin ve Yunus'un düşüncelerini tekrar eder. Bu sempozyum münasebetiyle şu hususu belirtmekte yarar görüyorum. Avrupa Ekonomik Topluluğu yalnız Hristiyan Avrupalıların katıldığı bir ortaklık olarak kalmamalı, müslüman ve lâik Türkiye Cumhuriyeti de bu topluluğa alınarak Avrupa'da barış ve kardeşlik güçlendirilmelidir. Türkiye demokratik, lâik ve çok zengin kültür mirası taşıyan bir ülke olarak, Mevlânâ, Yunus Emre ve Atatürk gibi evrensel sevgi ve kardeşlik fikrinin kaynağı olan düşünürlerin ülkesi sıfatıyla Avrupa'da ve bütün dünyada barışa ve kardeşliğe büyük katkılarda bulunacaktır.

Sözlerimi Mevlânâ'nın, ve Yunus'un şu mısralarıyla bitiriyorum :

“Ey Musa, sen dünyayı birleştirmeye geldin,

Yoksa, onları birbirinden ayırmaya mı geldin” (Mesnevî, II/1751).

“Gelin tanış olalım,

İşi kolay kılalım,

Sevelim sevilelim”.

Evet barış için, kardeşlik için sevelim, sevilelim.

Beni dinlediğiniz için teşekkür ederim.